



Devrâna Girip Seyrân Edelim

Uşşâkîlik Penceresinden
Günümüz Tasavvufunun Meseleleri

ALPER ÇEKER

EDİFİ
KİTAP



İÇİNDEKİLER

- Ön Söz / 9
- Türk İrfanı Tasavvuf Düşüncesi / 11
- Tasavvuf, Selefilik ve Hadis / 16
- Tasavvuf ve Çilecilik / 20
- Tasavvuf, Şamanizm ve Şifacılık Geleneği / 23
- Seyr Ü Sülûk / 30
- Tasavvuf ve Düşler / 34
- Tasavvuf ve Bilgi Sosyolojisi / 40
- Varlığın Birliği Düşüncesinin Tarihi / 42
- Tasavvuf ve Şiir / 45
- Tasavvufun Kur'an-ı Kerim'deki Yeri / 48
- Tarikat Şecereleri / 52
- Tasavvufta Sayılar ve Harfler / 56
- Aşk / 59
- Çağdaş Sanat ve Tasavvuf Düşüncesi / 61
- Tarikatların Yozlaşması / 65
- Tasavvufa Getirilen Eleştiriler / 69
- Tarikat Ayinleri / 73
- Ek 1 / 79
- Ek 2 / 96

Kutbeddin Haydar, Geyikli Baba,
Otman Baba ve diğerleri için...

ÖN SÖZ

Yıllar önce Kosova'nın Rahofça kasabasındaki Hacı Şeyh İlyas Rifâî tekkesinde bir hafta kadar kalmıştım. Leon adındaki rehberim çok iyi Türkçe konuşuyordu. Tekkenin şeyhi Mehdi Efendi'ydi. Mehdi Efendi'nin Gani adında bir amcası vardı. Hafta gününde zikir için tekkeye gelen kasabalılar Mehdi Efendi'ye saygı gösterirler ama hemen amcasının çevresini sararlardı. Gani Efendi de onlara Hz. Ali hakkında öyküler anlatırdı.

Gani Efendi nalbanttı. Her sabah açtığı bir dükkânı vardı. Bir gün Leon'la birlikte Gani Efendi'nin iş yerine gittim. Fakire duvarda asılı nalları gösterdi, türlerini anlattı. Türkler, Sırlar, Arnavutlar... hepsi farklı nal kullanıyordu. Uzun uzun atlardan bahsetti. Derken dükkândan ayrıldık. Sokakta yürürken Leon bana Rahofça'daki son atın on yıl önce öldüğünü söyledi.

İşte tasavvuf budur. İlerleyen sayfalarda konunun ayrıntılarını okuyacaksınız.

TÜRK İRFANI TASAVVUF DÜŞÜNÇESİ

Tekrar oluyor ama hatırlatmak zorundayım: Türkçe'deki "tin" ve "gönül" sözcükleri Arapça'da "ruh" ve "nefis" olarak karşılanmıştır. Hemen hemen tüm dillerde insanın varlığı "cismani olan" ve "cismani olmayan" biçiminde iki kısım olarak düşünülmüş. Cismani olanı, gönül yani nefis işaret ederken; cismani olmayanı, tin yani ruh simgeliyor.

Eskiler uzun bir süre gökyüzünü, Batlamyus'un haritasında tasvir edildiği biçimde yedi katlı olarak tasavvur etmişler. Göğün her bir katına "felek" demişler. Güneş, ay ve o sırada bilinen beş gezegenin her birinin birer felekte yer aldığını kabul etmişler. Dışımızdaki dünyada bulunan her unsurun aynı oranda insanın bedeninde de bulunduğu varsayımıyla, dış dünyaya "büyük alem", insan bedenine de "küçük alem" demişler. Nasıl ki büyük alemde yükseliş yedi kattan oluşuyorsa, insan ruhunun da yükselişinin yedi aşaması olması gerektiğinde karar kılmışlar. Bu yedi aşamaya, tasavvufta nefis mertebeleri denir. Gönül ya da nefis, arzuların kaynağıdır. Eğer insan küçük alem olan bedeninin emrine girerse, bedeni insanın rabbi olur. Bedeni insanın emrine girerse, insan bedeninin yani küçük alemin rabbi olur. Hz. Ali kâfirlerin pehlivanını öldüreceği sırada, pehlivan onun yüzüne tükürmüş. Bunun üzerine Hz. Ali pehlivanı öldürmekten vaz geçmiştir. Kâfirlerin pehlivanı "Neden beni öldürmedin?" diye sorunca Hz. Ali "Ben seni öldürseydim Allah için öldürcektim ama sen benim yüzüme tükürünce, seni nefsim için öldürmekten korktum." demiş.

Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât'*ında insanın üç canı olduğunu yazar. Birinci cana cismani denir; diken batmasını, kıl çekilmesini duyar. İkinci cana “yeme içme” denir. Acıkmayı ve susamayayı bildirir. Üçüncü can ise “ruhanî”dir. Ten uyuduğunda bu ruhanî can uyanır. Tasavvufta düşlere “mana” ya da “zuhurat” denir. Hayvan benliği ile mücadele eden dervişler, gelişmelerini manalardaki işaretlerden takip ederler. Menkıbelerde bir dervişin çift sürdürdüğü arslanı yılanla kamçılması, hayvan nefsinin yendiği, hayvan nefsinin dervişin hizmetine girdiği anlamına gelir. Hangi hayvanın hangi zaafı temsil ettiği, Hünkâr'ın *Makâlât'*ında yazar. Ancak bu iki yönlüdür. Her hayvanın bir de diğerlerine üstün gelen bir yeteneği vardır. Keskin göz, hızlı olma, iyi duyma gibi yeteneklerdir bunlar. Tatmin olmuş, mutmain nefis aşamasında artık nefis dervişe hizmet eder. İslamiyet'ten önce varlığın birliği düşüncesini şamanlar temsil ederdi. Hem İslam öncesinin şamanları hem de Müslüman dervişler, menkıbelerde hayvan donuna girip yolculuk ederler.

Eskilerin insan anatomisine dair bilgisi sanılanın çok ötesindeydi çünkü hem insanları mumyalamak için hem de ameliyat yapmak için tıp öğrenmişlerdi. Arkeologlar neolitik döneme ait, cerrahi müdahalede bulunulmuş kafatasları keşfetti. Hünkâr'ın söylediği üç candan birincisi, omuriliğin bittiği yerde bulunan sürüngen beynidir. Bu beyin güdülerimizi emreder ve insanın sürüngenlerle ortak olan tarafıdır. Zaten tasavvufta emreden nefsi yani nefs-i emmareyi bir sürüngen olan yılan temsil eder. Bu beynin üzerindeki ikinci katman, memelilerle ortak tarafımız olan ikinci bir beyindir. Bunun da üzerinde, yalnızca insanda bulunan, dil kullanabilen ve bu sayede düşünebilen üçüncü beyin katmanı vardır. Üçüncü katmandaki, yalnızca insana özgü olan beyin ile diğerleri arasında yani insanın kendisinde bulunan üç benliği arasında bir çatışma vardır. Bu benliklerden ilk ikisi hayvanidir, üçüncüsü insanidir. İnsani benliğimizin hayvani benliklerimize üstün gelmesi yani yedi nefis mertebesinin sırasıyla geçilmesi,

insanın iç dünyasında yaşadığı bir deneyimdir. Bu iç dünyaya “enfüsi dünya” denir. Fakat bir de “afaki dünya” dediğimiz, dışımızdaki dünya vardır. Dışımızdaki dünyaya İbnü’l-Arabî ekolünden gelenler “hazerat-ı hamse mertebeleri” der. Bu afaki dünyanın altı hatta yedi mertebeden oluştuğunu yazarlar da vardır. İç hesaplaşmasını bitirip dışa yönelen derviş, artık varlığın birliğini idrak eder. Bu cümlede “idrak etme” eylemini kullanmamızın nedeni, bunun yaşayarak kavranan bir deneyim olmasındandır. Bu konuda nazariyat yapma yani akıl yürütme uğraşına giren büyük şeyhler bile yazdıklarında türlü çelişkiler içine düşmüşlerdir. Oysa tabiatla iç içe yaşayan Kutbeddin Haydar, Geyikli Baba ya da Otman Baba gibi dervişler varlığın birliğini idrak edip bu idrakin verdiği cezbeye, neşeye sahip olmuşlar, kayıttan kurtulmuşlardır. Salahaddin Uşşâkî *Varlık Risaleleri’nde* varlığın birliğini idrak etmeyi, “Bütün eşyayı Allah’ın esmâ-i ilâhiyyesi olarak bilme” biçiminde tanımlar.

Varlık mertebelerini, nesnelere en olgunlaşmış halleri temsil eder. Bunlar madenlerden altın ve gümüş, bitkilerden tahıllar ve insanlardan insan-ı kâmilidir. Varlığın birliğini idrak eden biri için artık iç dünya ya da dış dünya ayrımı kalmaz. Fark ortadan kalkar. Bu idrakteki birisi erik dalına çıkıp üzüm yiyebilir. İnsan yaşadığı deneyimi bir başkasına aktaramaz ama şathiye türündeki şiirlerle içinde bulunduğu durumu diğerlerine sezdirebilir. Zira şiir teşbih dilini kullandığı için en tepedeki anlatım aracıdır. Seyyid Nesimî’nin “Bende sığar iki cihan ben bu cihana sığmazam” mısrayla başlayan şiirinin söyledikleri düzyazıyla anlatılacak olsa, kitaplara sığmaz. Varlığın birliği hakkındaki nazariyeler çelişkili ve muğlaktır ama Cüneyd-i Bağdadî’nin, Hallac-ı Mansur’un, Pir Sultan Abdal’ın ya da Yunus Emre’nin şathiyeleri okuyarlarda hayranlık uyandırır. Seyyid Nesimî aynı şiirde “Çek dilini vi epeşem ol ben bu lisana sığmazam”¹ diye devam eder.

1 Dilini tut ve konuşma, çünkü ben bu dile de sığmam.

Vahdet-i vücud kavramı İbnü'l-Arabî'nin takipçileri tarafından icat edilmiştir. Kavramın Arapçası biraz sıkıntılıdır çünkü "vücud", Arapça'da "bulunmaklık" anlamına gelir. Tarihçiler bunu genellikle yanlış bir biçimde "panteizm" olarak anlamıştır. İbnü'l-Arabî, sırasıyla Zât-Sıfat-Esmâ ve Efâl mertebeleri olduğunu yazar. Allah'ın zâtından sıfatları, sıfatlarından isimleri, isimlerinden de fiilleri kaynaklanmaktadır. Derviş olmak isteyenin dikkat etmesi gereken en önemli konu, varlıkta ikiliğin olmamasıdır. Şu şu fiillerin insandan, şu şu fiillerin Allah'tan olduğunu söylemek tarikatta şirktir. Hz. Ali nutuklarında sık sık Allah'ı tenzih ederdi çünkü karşısında dinleyici olarak putperestliği yeni bırakmış Araplar vardı. En küçük bir yanlış anlama, Arapların Allah'ı yeniden putlaştırmasına neden olabilirdi. Şeriat mertebesinde Allah'ı tenzih etmenin Allah'ı yücelttiği düşünülebilir ama tarikatta Allah'ı tenzih etmek, Allah'a eksiklik yakıştırmaktır. Bu nedenle tarikat mertebesinin dili teşbih dilidir. Tasavvufta hulûl ya da ittihad diye bir şey yoktur çünkü ancak iki ayrı şeyden biri diğerine hulûl eder, oysa varlık birdir.

Hz. Ali, "Rabbini gördün mü?" diye soran Dı'bil-i Yemânî'ye "Görmediğime ibadet etmem." demiş. Bakara suresinin yüz on beşinci ayetinde, nereye dönersek orada Allah'ın yüzünü göreceğimiz yazıyor. Baktığın her şeyde Allah'ın yüzünü görmek, varlığın birliğini idrak etmektir. Sahabe "Allah âlemi yaratmadan önce neredeydi?" diye sorduğunda Hz Peygamber, "Altında ve üzerinde hava bulunmayan bir amâda idi." yanıtını vermiştir. Bu hadisi aktaran Yezid bin Harun, "O vardı, onunla birlikte hiçbir şey yoktu." anlamının kastedildiği açıklamasını yapar. Kendisine bu açıklama nakledildiğinde Cüneyd-i Bağdadî "Halen daha öyledir" demiş. Varlığın birliğini idrak etmek işte böyle bir neşedir.

Şeyh-i Ekber İbnü'l-Arabî'nin *Fîsûsu'l-Hikem* kitabının her bölümü bir peygamberi konu eder. Her peygamber tarihi bir kişilik olmasının yanında, bir de insanlığın gelişimindeki evrelerin temsilcileridir. Tasavvufta bu evrelere Ademiyet, İbrahimiyyet,

Museviyet, İseviyet ve Muhammediyet gibi adlar verilir. Hz. Musa Rabbini görmek istediğinde, Araf suresinin yüz kırk üçüncü ayetinde “Sen beni asla göremezsin” yanıtını aldığı ifade edilir. Hz. Ali’nin “Rabbini gördün mü?” sorusuna “Görmediğime ibadet etmem.” demesi, artık insanlığın gelişiminin tamamlandığını gösterir. Hz. Muhammed, bu gelişimin tamamlanmasını temsil eder. İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed ve O’nun kendisine sırları aktardığı Hz. Ali’dir. İnsanın bireysel gelişiminin de insanlık gibi evreleri vardır. İnsanın bireysel gelişiminin aşamaları insanlığı gibi Ademiyyet, İbrahimiyyet, Museviyyet, İseviyyet ve Muhammediyyet olarak adlandırılır. Hz. Muhammed ve Hz. Ali; olgun, ermiş, kâmil insanı temsil ederler.

Hacı Bayram Veli’nin kurduğu Beyrâmiye tarikatının Bıçakçı Ömer Dede’den gelen kolu, Melâmî-Beyrâmîliktir. Ancak kınanmayı esas alan, bir neşe olarak melâmet her tarikatta vardır. Hz. Ali nutuklarında “Kullukta bulunun; halk görsün, duysun diye değil. Çünkü kim, Allah’tan başkası için kulluk eder, iyi iş işlerse Allah, kimin için kulluk ettiyse, iyi işler işlediyse ona havale eder o kulu.” der.

Yaşamum okumakla geçti. Kitaplardan edindiğim bilgiler kimi zaman bende kibre neden oldular, kimi zaman da bana “oldum” dedirtip beni hamlığa sürüklediler. Tasavvufî irfan bir müşşidin rehberliğinde edinilir. Bu fakirin eğer sermaye-i ömründe kârı varsa, dervişi olduğu **Necdî Ardic** ve muhibbi olduğum **Dursun Gümüšoğlu**’ndandır. *Kutadgu Bilig*’de yıllık olmak, bilgeliğin karıştıdır. Kitap boyunca Yusuf Has Hacib, kişinin bu ikisi arasında bir seçim yapması gerektiğini vurgular. Kazan Han’ın yedi nefis mertebesini temsil eden yedi başlı ejderhayı öldürdüğü *Oğuzname*’den Ahmet Hamdi Tanpınar’ın romanlarına kadar Türk edebiyatının fikrî temelini, tasavvuf düşüncesi oluşturur. Türkler “varlığın birliği” tasavvuruna İslam öncesi şamanist dönemde de bağlıydı. Türk irfanı dediğimiz tasavvuf düşüncesi, belki de kültürümüzün günümüzde varlığını sürdüren tek özgün yanındır.